

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

Досліджено особливості функціонування банківської системи. Визначено риси ринкової банківської системи.

The features of functioning of the banking system are explored. The lines of the market banking system are certain.

Ключові слова: банк, взаємодія, грошова одиниця, економічна стратегія, кредитна система, ринкова економіка, структура, функціонуючий господарський організм.

ВСТУП

Сьогодні банківська система, виступаючи одним із найважливіших організаційних механізмів фінансової системи, сприяє різносторонньому впливу на функціонування всіх економічних процесів у суспільстві, на життєдіяльність суспільства в цілому. Представляючи відносно автономне економіко-правове утворення, банківська система органічно включається в склад іншої, більш широкій — кредитної системи, взаємодіє з усіма її елементами, але виконує і власні, тільки їй притаманні функції. Фінансовий стан банківської системи безпосередньо впливає на економічну безпеку держави і, як наслідок, на її економічний суверенітет.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Теоретичні та прикладні аспекти розвитку банківської системи України було досліджено такими відомими вітчизняними науковцями та практиками, як: І. Алексєєв, О. Барановський, О. Вовчак, В. Геєць, О. Кіреєв, М. Козоріз, В. Корнєєв, М. Крупка, В. Міщенко, Т. Смовженко, В. Стельмах, І. Хома та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

- дослідити особливості функціонування банківської системи;
- визначити риси ринкової банківської системи.

РЕЗУЛЬТАТИ

У світовій практиці правова регламентація внутрішньої взаємодії заснована на змістовних економічних стратегіях та опосередковує їх. При цьому умовно виділяють дві моделі банківської системи: централізована та вільна. За характером взаємозв'язків, банківська система класифікується як дворівнева та однорівнева.

За сучасних умов централізована банківська система являє собою таку систему, у межах якої єдиний банк має повну або часткову монополію на здійснення емісійної діяльності, при цьому наділений правом емісії такий банк має можливість здійснювати регулюючу функцію центру у визначенні загального обсягу грошей і контролю за кредита-

ми. Право на монопольну емісійну діяльність є основою для виникнення функції контролю центрального банку за забезпеченням нагромадження та зберігання золотовалютних резервів та запасів у державі, здійснення операцій із ними та банківськими металами, що дає змогу регулювати загальну фінансово-кредитну ситуацію та забезпечувати стабільність національної грошової одиниці.

У порівнянні з централізованою, "вільна система банківського бізнесу передбачає існування таких законодавчих умов, за яких створення емісійних банків дозволяється на тих же підставах, що й фірм у будь-якій іншій сфері бізнесу, у межах, у яких ці банки відповідають вимогам закону про комерційні компанії. За таких умов банки мають такі ж права й обов'язки, як і будь-який суб'єкт комерційної діяльності" [1, с. 57].

У різних країнах банківські системи мають свою специфіку, але існують і загальні закономірності їх формування та розвитку.

Вчені виділяють три основні типи банківської системи [4, с. 357]: 1) розподільча (централізована) банківська система; 2) ринкова банківська система; 3) система перехідного періоду.

Різницю між розподільчою та ринковою банківськими системами вчені-економісти [9, с. 208], які досліджують механізми роботи банківської системи, представляють таким чином.

І. Для розподільчої (централізованої) банківської системи характерними рисами виступають такі:

- 1) за типом власності: держава — єдиний власник банків;
- 2) за ступенем монополізації: монополія держави на формування банків;
- 3) за кількістю рівнів системи: однорівнева банківська система;
- 4) за характером системи управління: централізована, вертикальна схема управління;
- 5) за характером банківської політики: політика єдиного банку;
- 6) за характером взаємовідносин банків із державою: держава відповідає за зобов'язаннями банків;

7) за характером підпорядкування: банки підпорядковані уряду, залежать від його оперативної діяльності;

8) за виконанням емісійної та кредитної операцій: кредитні та емісійні операції зосереджені в одному банку (крім окремих банків, які не виконують емісійних операцій);

9) за способом призначення керівних осіб банку: керівник банку призначається державним органом.

II. Для ринкової банківської системи характерними рисами є:

1) за типом власності: різні форми власності на банки;

2) за ступенем монополізації: монополія держави на формування банків відсутня, будь-які юридичні та фізичні особи можуть утворювати свій банк;

3) за кількістю рівнів системи: дворівнева банківська система;

4) за характером системи управління: децентралізована (горизонтальна) схема управління;

5) за характером банківської політики: політика множини банків;

6) за характером взаємовідносин банків із державою: держава не відповідає за зобов'язаннями банків, як і банки не відповідають за зобов'язаннями держави;

7) за характером підпорядкування: центральний банк підзвітний парламенту, комерційні банки підзвітні своїм акціонерам, спостережній раді, а не уряду;

8) за виконанням емісійної та кредитної операцій: емісійні операції зосереджені тільки в центральному банку; операції з кредитування підприємств та фізичних осіб виконують тільки комерційні банки;

9) за способом призначення керівних осіб банку: керівник банку затверджується парламентом. Голова (президент) комерційного банку призначається його радою.

Що стосується України, то її банківську систему можна віднести до перехідного типу, хоча скоріше вона вже наближена до банківської системи ринкового типу. І тут цілком слушно є позиція російських вчених, які зазначають, що банківська система є "перехідною в тому розумінні, що в ній хоча і за формою містяться компоненти ринкової банківської системи, проте їх взаємодія не досягла ще необхідного ступеня зрілості" [1, с. 57].

Будь-яка банківська система не є ізольованою від навколишнього середовища, навпаки, тісно взаємодіє з ним і являє собою складову більш загального утворення — фінансової системи. Фінансова система є невід'ємною складовою соціально-економічної системи, одним із найважливіших регуляторів розвитку державної економіки.

Фінансову систему держави професор Л.К.Воронова розглядає як сукупність різних сфер фінансових відносин, у процесі яких утворюються і використовуються різні грошові фонди [2, с. 21]. Кожна ланка (інститут) системи фінансів має свої специфічні форми та методи формування та використання грошових фондів.

Так, фінансова система держави розглядається, по-перше, як сукупність фінансово-правових інститутів, кожний з яких сприяє утворенню фондів грошових коштів; по-друге, як сукупність державних органів та установ, що здійснюють фінансову діяльність. Учені підкреслюють, що фінансова система держави являє собою "статичку фінансової діяльності держави" [7, с. 99].

Сьогодні фінансову систему держави можна досліджувати, поділивши її на дві такі підсистеми, по-перше, публічні державні та муніципальні фонди; по-друге, фонди господарюючих суб'єктів.

Підсистему публічних державних та муніципальних фондів грошових коштів складають централізовані та децентралізовані фонди, які взаємопов'язані та взаємозумовлені.

До централізованих фондів грошових коштів належать грошові кошти, що надходять у розпорядження держави як владного суб'єкта. До них належать, перш за все: 1) публічні

централізовані державні й муніципальні фонди — державний та місцеві бюджети; 2) централізовані державні цільові позабюджетні фонди (в Україні до таких фондів належать: Пенсійний фонд; Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності; Фонд соціального страхування України на випадок безробіття; Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві; Фонд гарантування вкладів фізичних осіб); 3) державний та муніципальний кредит; 4) державне обов'язкове особисте і майнове страхування; 5) фонди державних кредитних установ.

До децентралізованих фондів належать децентралізовані державні і муніципальні фонди, створені державними та муніципальними підприємствами, яким було передано державне і муніципальне майно.

Підсистему фондів господарюючих суб'єктів утворюють фонди підприємств, що займаються комерційною діяльністю; фонди фінансових посередників (а це, наприклад, банки, страхові організації, державні пенсійні фонди); фонди некомерційних організацій (неприбуткових).

Взаємопроникнення централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів пов'язане, перш за все, зі сплатою обов'язкових платежів у бюджет держави.

Банки, що включаються в підсистему фондів господарюючих суб'єктів, у сукупності й утворюють банківську систему держави. Як складова фінансової системи держави банківська система функціонує в рамках загальних та спеціальних банківських законів [7, с. 99], підпорядкована загальним правовим нормам суспільства, її акти, хоча й відповідають особливостям банківського сектора, однак вписуються в загальну систему, не суперечать тим принципам, які притаманні всій системі як єдиному цілому.

Головною властивістю будь-якої системи, і банківської у тому числі, є її інтегративність, яка, з однієї сторони, утворює якість системи, а з іншої — об'єднує її компоненти у внутрішньо організовану структуру.

Інтегровані якості банківської системи зумовлюють методологічні підстави її дослідження. Так, стаття нормативно-правового акта банківського законодавства або одинична правова норма не в змозі впливати на відповідні суспільні відносини. Лише в єдності з іншими правовими засобами, що включаються до складу банківської системи, досягається ефективне правове регулювання цих відносин.

У зв'язку з докорінними змінами у структурній системі економіки України за останні роки суттєво зросла роль банківської системи. Першочергове значення банківської системи спрямоване не тільки на господарську діяльність окремих суб'єктів, але й на фінансову діяльність держави, оскільки саме через систему банків відбувається безпосереднє матеріальне забезпечення державних функцій. На основі прийнятого законодавства дедалі більшого розвитку набуває діяльність незалежних комерційних банків, відбувається постійний пошук шляхів підвищення ефективності обслуговування банками суб'єктів ринкових відносин. Водночас, зазначають науковці, "процес пристосування банківської системи до нових ринкових умов ще не завершений повною мірою" [8, с. 193].

На перебіг розвитку банківської системи впливають такі чинники, як "рівень економічного розвитку, ступінь зрілості ринкових відносин, політична і судова системи, національно-історичні особливості її розвитку, рівень довіри до банківської системи, політика держави" [8, с. 193].

Банківська система тісно взаємодіє з бюджетною системою, податковою системою та валютною системою. Порівнюючи банківську систему з іншими, учені розкривають у ній риси, які є спільними для всіх, підтверджуючи її системний характер, але водночас їй притаманні особливі риси, які підкреслюють банківську специфічність. До таких специфічних рис належать [3, с. 450]:

- 1) дворівнева побудова банківської системи;
- 2) поглиблене централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо і банківської діяльності в цілому;
- 3) централізований механізм контролю і регулювання руху банківських резервів;
- 4) наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує функціональну взаємодію окремих банків;
- 5) гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи зі збереженням повної економічної самостійності, рівних можливостей на грошовому ринку, свободу конкуренції і відповідальності за результати своєї діяльності кожного окремого банку, що входить у систему.

В Україні склалася дворівнева банківська система [6], яка передбачає владно-організаційний статус Національного банку як емісійного центру і провідника грошово-кредитної політики в державі.

За принципом дворівневої побудови функціонують банківські системи в розвинутих країнах. Однорівневий принцип побудови характерний для країн з адміністративно-командною системою управління, переважно для країн із незрозуміною економікою. Однорівнева банківська система передбачає, головним чином, горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їхніх операцій та функцій. У межах такої системи достатньо створити один державний банк і він може здійснювати на адміністративно-командних засадах і емісійно-касову функцію, і кредитно-розрахункове обслуговування клієнтів. У таких випадках не було потреби в існуючій банківській системі в тому розумінні, про яке мова йде в дослідженні. Була просто механічна сукупність слабо пов'язаних між собою банків, коли між ними були відсутні стійкі взаємовідносини (у докапіталістичні епохи) або мав місце єдиний монобанк [5, с. 11], який являв собою замкнуту систему, позбавлену ринкових принципів функціонування. Зрозуміло, що за таких умов не було потреби в центральному банку як органі, що поєднує інші банки в систему.

При дворівневій банківській системі існують взаємовідносини між банками як по вертикалі, так і по горизонталі. По вертикалі відповідно до законодавства складаються відносини підлеглості між центральним банком як керівним, управляючим, особливим органом, який є вершиною банківської системи, та іншими банками, які доволі часто називають комерційними банками та які виступають фундаментом банківської системи; по горизонталі відносини складаються за принципом рівного партнерства між будь-якими банками. Розподіл адміністративних функцій та операцій, пов'язаних з обслуговуванням центральним банком грошового обігу, дає можливість урахувати інтереси таких двох категорій клієнтів, як банки та урядові структури.

Дворівнева структура банківської системи характеризується чітким законодавчим розмежуванням прав та обов'язків кожного рівня системи.

Отже, з урахуванням наведеного вище, ми пропонуємо розглядати банківську систему як складний, цілісний, структурний, динамічний, організований, саморегульований, взаємопов'язаний та функціонуючий господарський організм.

Складність банківської системи пояснюється тим, що в банківській системі присутні зв'язки двох типів: 1) між комерційними банками; 2) між центральним банком та іншими елементами банківської системи. Для зв'язків першого типу характерні відносини координації, водночас зв'язки другого типу переростають у відносини субординації (владного підпорядкування).

Структурність означає, що банківська система поєднує свої елементи у внутрішньо організовану структуру.

Динамічність визначається тим, що банківська система не перебуває в статичному стані. Перебуваючи в постійному розвитку, як єдине ціле, вона вдосконалюється, доповнюється новими компонентами, усередині банківської системи постійно виникають нові зв'язки.

Цілісність банківської системи означає, що вона включає різноманіття частин, підпорядкованих єдиному цілому.

Організованість означає, що тільки за умови ефективної, організованої роботи всієї банківської системи, а не окремих банків, забезпечується функціонування системи як єдиного цілого, гарантуючи виконання державних цілей та завдань.

Саморегульованість банківської системи визначена тим, що така система одночасно виступає і як суб'єкт, і як об'єкт управління. У банківській системі Національний банк наділений функціями управління, тоді як об'єктом регулюючого впливу виступають інші банки.

Те, що банківська система виступає як взаємопов'язаний організм, означає, що сутність банківської системи спрямована не тільки до сутності часткового, складових елементів, але й до їх взаємодії. Тим самим сутність банківської системи впливає на склад та сутність її елементів.

Банківська система діє, функціонує, виконує певну роль. Функціонує не тільки банківська система, а й кожний її елемент. Функціонуючий характер банківської системи зумовлює ті методологічні підстави її дослідження, які зводяться до необхідності вивчення діяльності кожного елемента цієї системи.

ВИСНОВКИ

Таким чином, банківська система виступає однією з найважливіших частин економічного механізму кожної розвинутої держави, бурхливий розвиток якої відбувається в наш час. Безперерійне та ефективне функціонування всіх державних органів, розвиток суверенної держави, взаємозв'язок банківських установ із суб'єктами господарювання, забезпечення стабільності національної валюти суттєвим чином залежить від стану банківської системи.

Підсумовуючи наведене вище, пропонуємо таке визначення банківської системи: банківська система являє собою законодавчо визначений, структурно організований, складний, саморегульований, взаємопов'язаний та функціонуючий господарський організм. Банківська система являє собою внутрішньо організовану цілісність, елементами якої виступають: Національний банк як конституційний орган; державні банки; акціонерні банки; кооперативні банки; філії та представництва іноземних банків.

Література:

1. Банківське право України: навч. посібник / Кол. авт.: Жуков А.М., Іоффе А.Ю., Кротюк В.Л., Пасічник В.В., Селіванов А.О. та ін. За заг. ред. А.О. Селіванова — К.: Ін Юре, 2000. — С. 56—58.
 2. Воронова Л.К. Фінансове право України: підручник. — К.: Прецедент; Моя книга, 2006. — С. 21—22.
 3. Гроші та кредит: підручник М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін.; За ред. М.І. Савлука. 3-тє вид., перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 450.
 4. Деньги, кредит, банки: учебник / Под ред. засл. деят. науки РФ, д-ра экон. наук, проф. О.И. Лаврушина. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: КНОРУС, 2005. — С. 357.
 5. Дзюблюк О.В. Структурні аспекти вдосконалення банківської системи України // Фінанси України. — 1999. — № 1. — С. 11—12.
 6. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 7 грудня 2000 року № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 5—6. — Ст. 30.
 7. Латковська Т.А. Закони в системі джерел банківського права // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 4. — С. 98—100.
 8. Нікіфоров П.О. Теорія та методологія регулювання грошового обігу: монографія. — Чернівці: Рута, 2002. — С. 193.
 9. Щегорцов В.А., Таран В.А. Деньги, кредит, банки: учебник для вузов / Под ред. проф. В.А. Щегорцова. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. — С. 208.
- Стаття надійшла до редакції 22.07.2011 р.*